

MONINAISUUS JA VARIAATIO

—♦—
KARL PAJUSALU

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
TURUN YLIOPISTOSSA
19. JOULUKUUTA 1996

Väitöskirjassani »Moninaisista kielellisistä kontakteista etelävirossa: Karksin verbintaivutuksen variaatiosta» tulee esiin kaksi keskeistä käsitettä — moninaisuus ja variaatio. Niitä olen tarvinnut jatkuvasti käyttämäni kieliaineiston analysoinnissa. Näillä käsitteillä on tutkimuksessani sekä rakenteellinen että rakentava merkitys.

Variaatio kielessä ei useinkaan pane pohdiskelemaan moninaisuutta. Pikemminkin synkronisen intralingvistisen variaation tutkiminen on antanut aihetta kysymyksiin kielen yhtenäisyydestä, kielen toimimisesta kielenä, merkkisysteeminä. Miksi kielessä ei aina toimi funktionaalisesti keskeinen yksi muoto – yksi merkitys -periaate? Miksi esiintyy useampia kuin yksi muoto? Vastauksen etsiminen näihin kysymyksiin on vaikuttanut lähes kaikkien nykyään tunnettujen variaationtutkimuksen koulukuntien syntyyn. Mutta jos kielessä on enemmän kuin yksi tai kaksi muotoa samassa merkityksessä, kuinka paljon niitä on ja minkälaisia? Millainen on toisen, kolmannen ja niitä mahdollisesti seuraavien vaihtelevien muotojen välinen suhde? Tämä on usein jäänyt tutkimatta.

Kun aloitin eteläviron Karksin murteen verbivariaation tutkimisen kolmetoista vuotta sitten, minulla oli työhypoteesina, että kirjaviron vaikutus on ollut pääsyy Karksin verbimuotojen vaihteluun. Oletin, että assimiloituvassa eteläviron länsimurteessa eli Mulgin murteessa ja siten myös tämän alueen keskeisessä pitäjänmurteessa Karksissa on levinnyt uusia verbintaivutuksen malleja, jotka ovat mukautuneet niihin pohjoisviron murteisiin perustuvasta kirjakielestä tai yleiskielestä. Uusien vaihtelevien muotojen kuvaamiseksi piti ensin määrittellä alkuperäiset, historialliselle murteelle tyypilliset muodot. Pitää heti tunnustaa, että tähän tehtävään lopulta myös keskityin, koska jo tämä ongelma osoittautui erittäin monimutkaiseksi. Jo vanhimmat Karksin muistiinpanot 1600-luvulta sisältävät runsaasti erilaisia variaatiotapauksia. Murteen assimiloitumista viime vuosikymmeninä väitöskirjani käsittelee nyt oikeastaan vain sivumennen.

Tässä yhteydessä on ilmeisesti velvollisuuteni selittää, miksi tutkin juuri Karksin murretta. Tärkein syy oli Karksin murteineistojen runsaus. Olin kiinnostunut etelävirosta sinänsä hyvin omaperäisenä kielimuotona itämerensuomalaisten kielten etelärajalalla. Näiden joukossa Karksista on aikojen mittaan tallennettu erittäin paljon

tietoja. Runsaasti Karksin murreaineistoa on jo viime vuosisadan lopulta Jakob Hurtan kokoelmissa, ja 1930-luvulla keräsi tutkija Salme Tanning Karkista satoja sivuja murretekstejä ja kymmeniätuhansia sanalippuja. Ensimmäisiä murrenauhoituksia Karkista on tallennettu jo tämän vuosisadan puolivälissä. Toisen maailmansodan jälkeen ovat Tallinnan Viron kielen instituutin tutkijat keränneet joka vuosikymmenellä Karksin murretta. Näitä jättimäisiä kokoelmia olen itse vielä vuodesta 1984 alkaen täydentänyt kenttätöissä Karksin alueella. Kaikista mainituista ja muistakin tämän alueen murreaineistoista tuli väitöskirjani pohjaksi verbinmuotojen korpus, joka käsittää enemmän kuin kolmesataatuhatta taivutusmuotoa Karksin verbeistä. Korpuksesani variaatio ilmenee useimmiten eritasoisten vaihtelutapausten moninaisina yhdistelminä.

Variaation moninaisuus ei ole tutkimuksessani vain murteen verbien muoto-opin selityksen ongelma. Se on ennen muuta muotojen moninaista vaihtelua yhden murteenpuhujan puheessa eli idiolektissa. Ensiksi olen erottanut työssäni kaksi kielimuotoa: neutraalin arkilektin ja tämän vastakohtana vaihtoehtoisen puhettavan eli alternatiivilektin, jota käytetään vieraiden kanssa puhuessa tai affektiivisessä tyyliässä. Alternatiivilektissa ovat vaihtelevien muotojen suhteet usein erilaisia kuin arkilektissa.

Vaihtelevat muodot olen ryhmittänyt kvantitatiivisten ja kvalitatiivisten kriteerien perusteella joko keskeisiksi (*central*), toissijaisesti produktiivisiksi (*co-productive*) tai marginaalisiksi (*marginal*). Karksin kolmenkymmenen kahdeksan synteettisen verbimuodon rakenteen käsittelyssä erotan vastaavasti keskeisten, toissijaisesti produktiivisten ja marginaalisten muotojen muodostusmallit. Keskeisen ja toissijaisesti produktiivisen muodostuksen suhde poikkeaa keskeisen ja marginaalisen muodostuksen

suhteesta sekä murteen taivutussysteemin synkronisessa rakenteessa että dynamiikassa. Toissijaisesti produktiivinen muodostus edustaa enimmäkseen laajaa paradigmaattista vaihtelua, johon kuuluu ainakin marginaalisia rinnakkaismuotoja muissa taivutusmuodoissa ja usein myös muissa taivutustyypeissä. Se saattaa johdonmukaisesti eristää joidenkin verbien taivutuksen muista verbeistä ja olla näin taivutustyyppiä määrittävä piirre. Marginaalista muodostusta ilmenee enemmän kuin toissijaisesti produktiivista muodostusta ja sen luonne on vaihtelevampi. Jos marginaalisella muodostuksella on produktiivisia vastineita alternatiivilektissä, tämä osoittaa taipumusta laajentua toissijaisesti produktiiviseksi muodostukseksi ja mahdollisesti yleistyä edelleen.

Alternatiivilektin käsite sisältää kysymyksen holistisen, kokonaisvaltaisen kielenvariaation ja yhden kielimuodon sisällä toimivan variaation suhteesta. Näiden kahden variaation perustyyppin raja ei ole täysin selvä diakronisesta eikä synkronisesta näkökulmasta. Eteläviron länsimurteen alueen asukkaat ovat jo ainakin pari vuosisataa osanneet sekä etelävirolaista kotimurretta että pohjoisvirolaista viron yleiskieltä, koska pohjoisviron kirjakieli on tällä alueella ollut aina käytössä koulun ja kirkon kielenä. Karksi sijaitsee Latvian rajalla. Siellä on perheitä, joissa jompikumpi puolisoista on latvialainen, ja ainakin osa karksilaisista puhuu jonkin verran latviaa. Historiallisen Liivinmaan liivin kielen alueelle oli muinaisen eteläviron läntisen maakunnan Sakalan lounaisrajalta lyhyt matka. Saksalaisten valloituksen jälkeen keskiajalla Karkissa sijaitsi tärkeä ritarikunnan linna (jonka raunioita näkyy väitöskirjani kannen kuvassa), ja saksa oli vuosisatoja alueen yläluokan kieli. Lisäksi on Mulgi ollut pitkään siirtymäalue erilaisten viron murteiden rajalla. Moninaisuus on en-

simmäiseksi tullut esiin karksilaiden kieli-
taidossa.

Muiden kielten vaikutus näkyy myös Karksin verbintaivutuksen erikoispiirteissä. Karksisssa on kieliopillistunut jopa uusia verbikategorioita, kuten esimerkiksi optatiivi eli toivomusta ilmaiseva tapaluokka ja jussiivi eli epäsuoraa käskyä ilmaisevaa tapaluokka. Samantapaisia kategorioita tunnetaan latviassa. Historialliset kieli- ja murrekontaktit ovat vaikuttaneet useiden rinnakkaismuotojen käyttöönottoon ja säilymiseen. Esimerkiksi eteläviron kahden vanhan konjugaation *s*-päätteellä muodostettujen ja päätteettömien indikaatiivin yksikön kolmannen persoonan muotojen rinnalla on Karksisssa jo pitkään käytetty pohjoisviron tapaisia *p*-loppuisia muotoja. Yhdessä peruskonjugaatiossa käytetään samanlaisia yksikön ja monikon kolmannen persoonan muotoja balttilaisten kielten tapaan, toisessa erilaisia muotoja samoin kuin muissa viron murteissa.

Kieli- ja murrekontaktit ovat vaikuttaneet siihen, että Karksin verbintaivutus käsittää useampia erilaisia muotoja kuin pohjoisviron murteisiin perustuva kirjaviro sekä paljon useampia rinnakkaismuotoja. Kaikkia Karksin verbintaivutuksen variaatiotapauksia ei kuitenkaan ole mahdollista selittää kielikontaktien avulla. Murteen omalaatuinen rakenne, siitä johtuneet kielensisäiset vaihtelu- ja muutosprosessit ovat pääasiassa määränneet uusien muotojen soveltumisen murteeseen ja murteen dynamiikan. Siksi tutkimukseni, joka lähtee väitöskirjan toisen luvun alussa liikkeelle

historiallis-vertailevasta murteen erikoispiirteiden katsauksesta, etenee kolmannessa luvussa Karksin verbimuotojen morfotaktisten ja morfofonologisten muodostusmallien ja muodostustyyppien erittelyyn, joka keskittyy toissijaisten muotojen rakenteen ja paradigmaattisten yhteyksien tutkimiseen. Neljäs luku sisältää Karksin verbimuotojen sananloppuisen /e/:n variaation VARBRUL-analyysin GoldVarb2 -tietokoneohjelman avulla. Tässä kvantitatiivisessa analyysissä tulee moninaisuuden käsite esiin taas uudessa ja kielellisesti ehkä tärkeimmässä merkityksessään. Sananloppuisen /e/:n säilyminen tai katoaminen riippuu eniten verbin kieliopillisista muodosta, mutta vaikutuksia verbimuotojen vaihteluun tulee hyvin erilaisilta tasoilta, alkaen äänneympäristöstä ja päättyen syntaktisiin sekä jopa stilistisiin ja ekstralingvistisiin tekijöihin.

Väitöskirjassani olen yrittänyt käsitellä kaikkia verbimuotoja, joita tutkimuksen pohjana oleva laaja korpus sisältää. Vain selvästi virheelliset muistiinpanot jätin syrjään. Teoreettisesti olen koettanut soveltaa erilaisia tutkimusmenetelmiä, jotka antavat uusia mahdollisuuksia morfotaktisen ja morfofonologisen vaihtelun selittämiseen. Kaikkien taivutusmuotojen kaikkien variaatiotapausten käsittely on varmaankin räsittänyt tutkimuksen pääjuonta. Mutta olen toiminut siinä uskossa, että kaiken vaihtelun ja moninaisen pohjana on kielessäkin jotakin hyvin selvää, historiallisessa taustassaan ja historialliselta luonteeltaan ymmärrettävää. ■

KARL PAJUSALU *Multiple linguistic contacts in South Estonian: Variation of verb inflection in Karksi*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 54. Turku 1996.

Eesti keele õppetool, Tartu Ülikool, Ülikooli 18, EE2400 Tartu, EESTI